

Рис. 3. «Болгарські» та «латинські» імітації візантійських монет, лицевий і зворотній боки, околиці с. Холопичі, Локачинський район, Волинська область, Любомльський краєзнавчий музей, тимчасове зберігання: 1 – болгарська імітація, тип «С» (1202-1215), мідь. Ø – 21,9 мм, вага – 1,28 г; 2 – болгарська імітація, тип «С» (1202-1215), мідь. Ø – 27-22,2 мм, вага – 3,87 г; 3 – реконструкція зображень на імітаційних монетах типу «С» (за: 33, по 10.3.1); 4 – Латинська імперія (1204-1261), маломодульна монета, тип «А», мідь. Константинополь. Ø – 20,5-18,2 мм, вага – 1,45 г; 5 – Латинська імперія (1204-1261), маломодульна монета, тип «А», мідь. Константинополь. Ø – 19,2-15,4 мм, вага – 1,39 г; 6 – реконструкція зображень на імітаційних монетах типу «А» (за: 33, по 11.1); 7 – Латинська імперія (1204-1261), тип «D» (?) Константинополь. Ø – 23-19,4 мм, вага – 1,90 г; 8 – реконструкція зображень на імітаційних монетах типу «D» (за: 33, по 11.8.1); 9 – Латинська імперія (1204-1261), тип «H», мідь. Константинополь. Ø – 21,9-16,3 мм, вага – 1,71 г; 10 – реконструкція зображень на імітаційних монетах типу «H» (за: 33, по 11.4.1); 11 – Латинська імперія (1204-1261), тип «P», мідь. Константинополь. Ø – 15,3-14,9 мм, вага – 0,65 г; 12 – Латинська імперія (1204-1261), тип «P», мідь. Константинополь. Ø – 20,2-17,1 мм, вага – 0,92 г; 13 – реконструкція зображень на імітаційних монетах типу «P» (за: 33, по 11.15.1) (1, 2, 4, 5, 7, 9, 11, 12 – фотографії Любомльського краєзнавчого музею; 3, 6, 8, 10, 13 – © V. Marchev, R. Wachter, 2011 – with kind permission of the authors / з дозволу авторів).

DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.21.09>

УДК 94(477.82):903.22

Олександр Дем'янюк

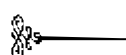
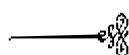
Військова археологія території сучасної Волині та розвиток озброєння волинян у докняжу добу

У статті на підставі праць волинських археологів, зокрема М. Кучинка, Г. Охріменка, І. Маркуса проаналізовано процес виготовлення озброєння, його вдосконалення, способи використання. Перші прояви військового буття на території сучасної Волині знаходимо ще в докняжу добу. Згодом територія Волинського краю неодноразово ставала місцем бойового зіткнення різноманітних військових підрозділів. Відтоді вдосконалювалася зброя, міцніли оборонні рубежі, зростало бойове вміння волинян, міцнів і гартувався бойовий дух. На озброєнні у воїнів були бойові сокири, булави, списи, стріли, луки, кинджали. До елітних видів зброї доби бронзи відносяться мечі, стилети, чекани, булави. Важливим фактором у виготовленні зброї стало використання металу. Поміж тим, її оздоблення сприяло майновому розширюванню місцевого населення і зміні у соціальній структурі первісного суспільства. Тогочасна волинська суспільна верхівка прикрашала свою зброю та обладунки дорогішими металами, тим самим підкреслюючи свій високий соціальний та військовий статус. Вдосконалення бойових знарядь і зброї, часті бойові сутички привели до формування нового суспільного прошарку – військової еліти / військової знаті. З огляду на стан розробки обраної проблеми, дослідження сфокусоване на кількох напрямках. Насамперед, поява зброї, відокремлення бойової зброї від мисливської, будівництво й вдосконалення технології зведення фортифікаційних споруд, появи та вдосконалення засобів захисту від зброї ворога. Опираючись на праці волинських археологів, констатуємо, що в докняжий період військова справа на території сучасної Волині розвивалася доволі кволо. Про її позавлення можемо говорити лише в ранньому залізному віці, коли бойова зброя відокремилася від мисливської, з'явилася альтернатива в матеріалах виготовленої зброї – мідь, бронза, залізо. З появою первісних військових дружин, вдосконалення набули фортифікаційна справа та індивідуальні засоби захисту. До природних перешкод усе частіше додаються рови, вали, палисадники. З'являються перші комбіновані оборонні споруди.

Ключові слова: Волинь, археологія, озброєння, виготовлення зброї, докняжий період, волинські археологи, бойові обладунки, військові конфлікти.

Demianiuk O. Military archaeology in the territory of modern Volyn and development of Volynians' armament in the pre-prince era

In the article, the author analyses the process of manufacturing armament, ways of its improvement and usage based on the works of Volyn archaeologists M. Kuchynko, H. Ohrimenko and I. Markus. The first manifestations of a military life on the territory of modern Volyn can be found in the pre-princely days. After that, the territory of the Volyn region repeatedly became a place of combat clashes of various military units. Since then, weapons have been improved, defensive lines have been strengthened, the fighting skills of the Volynians have grown, and the fighting spirit has strengthened and hardened. The soldiers were armed with battle axes, maces, spears, arrows, bows, and daggers. Elite weapons of the Bronze Age include swords, stilettos, hammers, and maces. Application of metal became an important factor in manufacturing armament. Besides this, ornamentation of armament promoted the stratification and changes in the social structure of the primeval society. Volynian social elites of that days ornamented their arms and armour with precious metals and, by virtue of this, underlined own high social and military status. Improvements in armament and frequent combat actions led to formation of a new social layer – military elites / military nobility. Given the state of research present about the issue at stake, the study focuses on several aspects. First of all, we put an emphasis at the emergence of weapons, the separation of combat weapons from hunting ones, the

construction and improvement of technologies for the construction of fortifications, the emergence and improvement of means of protection against enemy weapons. With a reliance at the works of Volyn's archaeologists, we reach a conclusion that military affairs in the territory of modern Volyn were developing rather weakly in the pre-princely period. Such affairs had a fresh breath only in the early Iron Age, when combat weapons separated from hunting ones and an alternative in the materials (copper, bronze, iron) of manufactured weapons appeared. With the advent of the original military squads, fortifications and personal protective equipment improved. People started to add ditches, shafts, and front gardens to natural obstacles as well as invented and built the first combined fortifications.

Key words: Volyn, archaeology, armament, manufacture of armament, pre-prince era, Volynian archaeologists, armour, military conflicts.

Постановка наукової проблеми та її значення. Час від часу доводиться чути тезу про те, що волиняни миролюбне населення, яке не має історичних прикладів військової звитяги. Однак, якщо глибше зануритися в проблему, то з'ясується, що Волинський край став місцем народження цілої плеяди успішних воєначальників різних історичних періодів.

Щоби не переноситися в «сиву» давнину, досить згадати козацький період – брати Гуляницькі, родина Ружинських, І. Виговський; добу Української революції 1917–1921 рр. – О. Осецький, В. Осілко та інші; сучасна доба – понад дві сотні загиблих волинян-військовослужбовців Збройних сил України на сході нашої держави.

Окрім цього територія Волинського краю неодноразова ставала місцем бойового зіткнення різноманітних військових підрозділів. Тут і кочові орди, і дружини руських князів, і литовські й польські загони, і козацькі ватаги, і українське, польське, радянське, білогвардійське військо в добу Української революції, і російське, австро-угорське, німецьке військо під час Першої світової війни, і радянська, німецька, польська армії періоду Другої світової війни.

Однак перші прояви військового буття на території сучасної Волині знаходимо ще в докняжу добу. Впродовж кількох тисячоліть вдосконалювалася зброя, міцніли оборонні рубежі, зростало бойове вміння волинян, міцнів і гартувався бойовий дух.

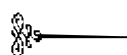
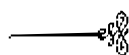
Аналіз досліджень із цієї проблеми. Під час роботи над статтею використано наукові напрацювання засновника волинської археологічної школи професора М. Кучинка [4–7], волинських археологів Г. Охріменка [8–12], І. Маркуса [8–11]. Робота з науковим доробком волинських археологів дозволила в загальних рисах відтворити військову спадщину Волинського краю в докняжий період.

Формулювання мети та завдань статті. З огляду на стан розробки обраної проблеми, зосередимося на кількох напрямках. Насамперед, поява зброї, відокремлення бойової зброї від мисливської, будівництво й вдосконалення технологій зведення фортифікаційних споруд, появи та вдосконалення засобів захисту від зброї ворога.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Зазначимо, що бойова зброя виникла на основі мисливської зброї, яку використовували прадавні мисливці на полюванні. Перша бойова зброя майже нічим не відрізнялася від мисливської – первісним жителям було байдуже яка зброя використовується для позбавлення життя тварини чи людини. Перших вбивали задля харчування, других через загрозу поневолення, конкуренцію тощо. Вже тоді зброя використовувалася при освоєнні / завоюванні нових територій, придатних для землеробства і скотарства.

Поряд із появою нових видів зброї поступово видозмінюється й військова справа. Щоправда, археологи на енеолітичних поселеннях стародавніх жителів Волині знаходять мало мідних виробів та зброї, аби достеменно відтворити цей процес. На переконання авторитетного волинського археолога професора М. Кучинка «мідні вироби були нечисленними і часто імітували кам'яні та кістяні» [4, с. 45]. Паралельно із використанням мідної зброї, жителі волинських просторів ще деякий час продовжували користуватися виробами з інших матеріалів – рогу, дерева, каменю та кременю.

Спочатку на Волинь мідні вироби проникали з навколишніх земель, а згодом місцеві жителі самі навчилися розробляти мідні родовища та виготовляти з них знаряддя праці, зброю та військові обладунки. Першою типовою зброєю тих часів прийнято вважати мідні сокири [1, с. 126].

Одне із перших мідних родовищ на Волині в період енеоліту розташовувалося поблизу с. Великий Мідськ Костопільського району Рівненської області. На віддалі 7 км один від одного на поверхню виходили два базальтових пласти із домішками самородної міді.

Розглядаючи виготовлення озброєння та його характеристики, зауважимо, що у жителів північних районів Волині виробництво зброї перебувало на нижчому рівні, ніж у жителів півдня. Поясненням такого стану розвитку виробництва зброї та войовничості населення Волинського краю може слугувати близькість до лісостепового регіону номадичних, більш войовничих за своїми ознаками племен. Часто ініціаторами збройних сутичок ставали скотарські кочові племена, які були значно менше забезпечені продовольством, ніж землеробські.

У добу міді, бронзи та на початку раннього залізного віку серед волинян ще не був поширений культ зброї, культ звитяги, культ воїна. Про це свідчать знахідки на місцях поховань загиблих / померлих місцевих жителів. У могильниках археологи знаходили глиняні горщики та інший посуд, крем'яні ножі, прикраси [5, с. 34], але аж ніяк не зброю. З розвитком суспільних відносин у добу раннього залізного віку, появою військових дружин, племінних союзів [7, с. 39] у похованнях чоловіків дедалі частіше з'являється зброя.

На початку доби ранньої бронзи на Волині поширеними видами зброї були кам'яні сокири, лук та стріли, списи з кам'яними та крем'яними наконечниками; значно рідше місцевими воїнами використовувалися кинджали та кам'яні булави. Серед кам'яних бойових сокир найпоширенішим на Волині був клиноподібний тип. Практично всі знайдені сокири цього типу мають закруглений обухок. Отвір для ручки розташований ближче до обухка [11, с. 202].

Наприкінці IV тис. до н. е. більшість території Західної та Північно-Західної Волині освоюється племенами трипільської культури. Свої поселення вони закладають у місцевостях, враховуючи особливості природного рельєфу – на високих берегових мисах, піщаних підвищеннях у заплавах рік [15, с. 134]. Подекуди природні перешкоди підсилювалися рукотворними – валами, ровами, тощо.

У пізньотрипільський період переважна частина волинського лісостепу була заселена землеробськими племенами. Зростання чисельності місцевого населення та боротьба за освоєнні і більш родючі землі нерідко ставали причинами збройних сутичок [3, с. 244].

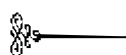
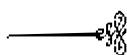
Використання металу при виготовленні зброї та її оздоблення сприяли майновому розшаруванню місцевого населення і змінам у соціальній структурі первісного суспільства. Тогочасна суспільна верхівка прикрашала свою зброю та обладунки дорогоцінними металами, тим самим підкреслюючи свій високий соціальний та військовий статус.

Поряд із цим, у VII – на початку VI ст. до н. е. територія сучасної Волині не перебувала під впливом тогочасної високорозвиненої скіфської культури, а мала свою. Про це свідчить відсутність у розкопках специфічних скіфських предметів, як ужиткового, так і військового призначення. На переконання професора М. Кучинка «сама цілісність культури підтримувала етнічну спільність корінних волинян, запобігала їх «розчиненню» серед інших спільнот» [6, с. 23].

Разом із удосконаленням зброї починає розвиватися фортифікаційна справа. Спочатку населення Волинського краю намагалося закладати свої житла на берегах річок та озер, природно захищених від ворога. Часто поселення зводилися на високих мисах, захищених природними перешкодами – ярами, пониженнями, острівцями. Були й поселення, розміщені в заплаві річок. На Волині прикладом можуть слугувати поселення над р. Горинь – Хорів I, Хорів II, Хорів III [13, с. 46]. Як правило, мисові поселення укріплювалися з напільного боку ровами різної величини (2,5–7 м у верхній частині, 1,5–4 м у глибину). Для більшої обороноздатності насипалися звичайні вали (Костешти IV (1,6 м висотою) або дугоподібні (Козаровичі) для захисту входу [10, с. 20].

Згодом поселення почали закладатися із урахуванням можливих військових конфліктів та необхідності здійснення оборонних заходів. На території Волині до таких відносяться Зимно, Литовеж, Черчичі, Грудек Надбужний (Волинська область); Костяниць, Листвин, Могиляни, Ярославичі, Острів (Рівненська область) та ін.

Різке збільшення поселень з природним та штучним захистом стало наслідком посилення суперечностей та боротьби сусідніх племен за територію. До природних перешкод усе частіше починають додаватися рови, вали, палісадники. З'являються перші комбіновані оборонні споруди.

Попередниками захисних обладунків давніх оборонців були вироби із шкіри, вироби із кістяних та дерев'яних пластинок, накидки плетені з лубу та волокнистих рослин. Так, поблизу смт. Торчин Луцького району у похованні прадавнього воїна було знайдено своєрідну кольчугу із пластинок з ікол дикого кабана.

Для двобоїв та рубищ використовувалися щити, які були взяті на озброєння ще у добу мезоліту. Під час розкопок на Волині археологами не виявлено цього виду оборонного спорядження, тому скласти уявлення про щити, їх місцеві особливості та матеріал виготовлення не видається можливим.

У добу бронзи зброя та військові обладунки продовжують удосконалюватися. Причиною цьому стають військові сутички не лише за землю, а й за худобу, статки сусідніх племен, родовища корисних копалин. Із цим періодом пов'язують появу бойових колісниць та возів. Вперше з'являються вироби зі сплавів міді з оловом, свинцем, миш'яком. Серед ремісників виокремлюються зброярі. На озброєнні у воїнів були бойові сокири, булави, списи, стріли, луки, кинджали. До елітних видів зброї доби бронзи відносяться мечі, стилети, чекани, булави [2, с. 284]. Ремісники-зброярі прикрашали зброю для знаті орнаментом, символічними знаками, коштовностями.

До цього періоду відноситься поява парадної зброї. Так, парадні сокири, які виготовлялися з каменю, міді або бронзи відрізнялися від звичайних витонченістю роботи та орнаментуванням. На Волині подібні знахідки виявлено біля с. Коритне Радивилівського району та с. Івання Дубенського району (бронзова парадна сокира), с. Стадники Острозького району (мідна парадна сокира) [12, с. 310]. Бронзова сокира з с. Івання характеризується довгою втулкою з кільцеподібними потовщеннями, грибоподібним обухом, шестигранним лезом [10, с. 426].

У добу бронзи саме сокира була основним видом зброї. Її різновиди продовжують знаходити археологи на території Волині й сьогодні. У середині бронзового віку з'являються чекани – сокира з вузьким дзьобатим, горизонтально розміщеним лезом, кінець якого був загнутий донизу. Зразок цієї зброї знайдено поблизу с. Івання Дубенського району. У пізню бронзу на Волині поширюється ще один різновид бойової сокири – кельт (сокира з втулкою, розміщеною перпендикулярно до леза). Бронзові кельти на території Волині знаходили поблизу с. Хобултова Володимир-Волинського району, с. Іскра Рівненського району, м. Рівного [12, с. 310].

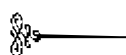
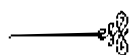
Дані археологічних розкопок на території Волинської та суміжних з нею областей, а також на території сучасних держав – Білорусі і Польщі – дозволяють припустити, що найкраще питання озброєння і, відповідно, захисту своєї території було поставлене в у представників городоцько-здовбицької культури шнуркової кераміки (остання чверть III – перша чверть II тис. до н.е.), дещо менше в стжижовській (друга чверть II тис. до н.е.) і небагато у східнотшинецькій та комарівській культурах (XV–XII ст. до н.е.) [10, с. 27].

Підтвердженням цього припущення слугують археологічні знахідки бронзових наконечників поблизу с. Вербень Млинівського району, с. Онишківці, с. Привільне Дубенського району, с. Іванівка Демидівського району [16, с. 55–56, 105].

На території Волині практично до кінця ранньозалізного віку кремій залишався чи не головним матеріалом для виготовлення масової зброї. Цьому сприяло насичення регіону покладами високоякісної кремінної сировини та низькою затратністю її добування. Тому наприкінці існування трипільської культури Західна Волинь стає значним кремнеобробним центром [14, с. 34].

Цей фактор позначився на матеріалі, з якого виготовлялася зброя. Крем'яні наконечники списів, довжина яких в середньому сягала 16–18 см, були переважно листоподібної форми, з гострим вістрям. Черенок містив заглибини на своїй поверхні для кращого кріплення наконечника на списові. Зважаючи на зовнішній вигляд знайдених на Волині наконечників, місцеві воїни використовували списи із різною конфігурацією наконечників для близького бою та ураження противника на відстані.

У пізньобронзову добу металеві наконечники списів почали витісняти крем'яні. Знайдений такий наконечник поблизу с. Піддубці Луцького району був у довжину 14 см, оздоблений ялинковим декором по всій поверхні втулки, а в проміжках нанесено опоясуючі горизонтальні лінії по 3–4 в кожній [9, с. 8].

Кинджали, які, судячи із їх вкрай рідкого потрапляння в руки археологів, були не надто поширеним видом зброї на Волині. Проте знайдені кинджали поблизу с. Осова Костопільського району дозволяють відтворити їх форму – вигнуті, з коротким черенком для ручки [10, с. 27].

Унікальний бронзовий кинджал знайдено поблизу с. Івання Дубенського району. У нього широкий гостролистий клинок із широкою, квадратною в перетині нервурою та руків'ям у вигляді втулки, відлітої разом із лезом.

Волинські воїни використовували дротики із крем'яними наконечниками двох типів: трикутні (вістря з трикутним пером і невеликим усіченим прямокутним черенком) та листоподібні (вузьке листоподібне перо з опуклою основою). На території Волині наконечників дротиків знайдено обмаль, серед яких в с. Майдан Липненський Маневицького району та в м. Славута (тепер – Хмельницька область).

Розвиток суспільства та збройні конфлікти зумовили об'єднання дрібних племен під началом сильнішого племені. Так, у II тис. до н.е. виникають протидержавні утворення – союзи племен. Такий союз племен очолював вождь – особа, яка стояла на верхівці суспільної драбини. В своїх руках він зосереджував як цивільну, так і військову влади. Об'єднання племен на базі мілітарних мотивів було характерним для тшинецько-комарівської культури.

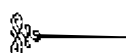
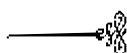
Часті бойові сутички привели до формування нового суспільного прошарку – військової еліти чи військової знаті. За допомогу в обороні населення племені представники цього класу не лише перебували на привілейованому становищі в тогочасному суспільстві, але й отримували від вождів майнові нагороди.

Атрибутами військової влади були булави. Вони склалися з дерев'яної ручки довжиною 50-80 см та навершя, виготовленого з каменю. Діаметр цього навершя коливався в межах 45-100 мм. Використовувалися булави під час ближнього бою. За підрахунками Г. Охріменка на території Волині знайдено 19 булав: в Любомльському, Луцькому, Володимир-Волинському, Ратнівському, Маневицькому районах Волинської області; Дубровицькому, Володимирецькому та Острозькому районах Рівненської області, Овруцькому районі Житомирської області, Збаразькому районі Тернопільської області [10, с. 358; 8, с. 244]. Про те, що булави були в першу чергу символами військової влади, а не ефективною зброєю, свідчить орнаментування на них. Інша заувага, що булави не були місцевим винаходом. Швидше за все, вони, як символ влади вождя племені, потрапили на Волинь як один із продуктів обміну між Причорномор'ям та Прибалтикою, торгівельний шлях між якими пролягав через територію Західної Волині.

Висновкі і перспективи подальших досліджень. Опираючись на праці волинських археологів М. Кучинка, Г. Охріменка та І. Маркуса, констатуємо, що в докняжий період військова справа на території сучасної Волині розвивалася доволі кволо. Про її поживлення можемо говорити лише в ранньому залізному віці, коли бойова зброя відокремилася від мисливської, з'явилася альтернатива в матеріалах виготовленої зброї – мідь, бронза, залізо. З появою первісних військових дружин, вдосконалення набули фортифікаційна справа та індивідуальні засоби захисту.

Джерела та література

1. Korobkova G.F. Narzędzia w pradziejach. Podstawy badania funkcji metodą traseologiczną / G.F. Korobkova. – Toruń, 1999. – 168 s.
2. Koško A. Zagadnienie wczesno-brązowocenzury w rozwoju «szlaku» Krym – Jutiandia / A. Koško // Od neolityzacji do początków epoki brązu. – Poznań, 2001. – 564 s.
3. Давня історія України: в 3-х томах / Голова ред. кол. П. П. Толочко. – К.: Наукова думка. – Том 1: Первісне суспільство / Відповід. ред. В. Н. Станко. – 1997. – 560 с.
4. Кучинко М. Археологія Волині: монографія - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 202 с.
5. Кучинко М. Давні та середньовічні скарби Волині: монографія / Михайло Кучинко, Зоряна Кучинко. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 172 с.
6. Кучинко М. М. Історія культури Волині давнього та середньовічного часу: навч. посіб. / М. М. Кучинко, М. М. Кучинко, О. Є. Златогорський. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – 224 с.
7. Кучинко М. М. Західне Полісся в первіснообщинний та ранньослов'янський час (від палеоліту до кінця I тис. н. е.) / М. М. Кучинко // Західне Плісся: історія та культура: монографія / наук. ред.. В. К. Баран. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2012. – 784 с.

8. Маркус І. Кам'яні булави з теренів Волині / І. Маркус, Г. Охріменко, А. Малишева, О. Мудрик // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки історії Камінь-Каширщини: Наук. зб.: Вип. 37: М-ли XXXVII Всеукр. істор.-краєзн. наук. конф. – Луцьк, 2010. – С. 240–245.*
9. Маркус І. Металева зброя населення Західної Волині в добу пізньої бронзи / І. Маркус, Г. Охріменко // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії Волині: Наук. зб.: Вип. 30: М-ли XXX Всеукр. наук.-практ. істор.-краєзн. конф. – Луцьк, 2009. – С. 8–11.*
10. Маркус І.Я. Озброєння та знаряддя праці населення Західної Волині IV–II тис. до Р.Х. : навчальний посібник / І.Я. Маркус, Г.В. Охріменко. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – 492 с.
11. Маркус І. Приватна збірка кам'яних сокир, виявлених на території Волинської області / І. Маркус, Г. Охріменко // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся: Наук. зб.: Вип. 21: М-ли XXI Волинської обл. істор.-краєзн. наук. конф. – Луцьк, 2006. – С. 202–206.*
12. Охріменко Г. Елітні вироби доби енеоліту–бронзи на Волині як знак влади / Г. Охріменко, С. Локайчук // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина з глибини століть : Наук. зб.: Вип. 28: М-ли XXVIII Волинської обл. істор.-краєзн. наук. конф. – Луцьк, 2008. – С. 309–313.*
13. Пелецишин М. А. Пізньотрипільські поселення в околицях с. Хорова на Волині / М.А. Пелецишин // *Археологічні дослідження Львівського держуніверситету. – 1998. – Вип. 3. – С. 45–72.*
14. Пелецишин Н. А. Трипольская культура Западной Волыни / Н.А. Пелецишин // *Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. – 1990. – С. 26–35.*
15. Прищепя Б.А. Історичне краєзнавство Волині: Навч. посіб. / Б.А. Прищепя, О.П. Прищепя. – Рівне: ПП ДМ, 2008. – 352 с.
16. Свешніков І. Довідник з археології України. Ровенська область / І. Свешніков, Ю. Нікольченко. – К.: Наукова думка, 1982. – 116 с.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.21.10>

УДК 737: 94(477.8) «ХІ ст.» **Геннадій Бондаренко, Геннадій Гулько, Антон Кальков**

Вірчий княжий знак з околиць літописного міста Перемиль

У статті зроблено первинний аналіз випадково знайденого княжого вірчого знака часів Київської Русі. У зв'язку з вивченням цього матеріалу обговорюється питання хронології знахідки, інших сфрагістичних та історичних аспектів проблеми. Особливу увагу приділено версіям особистої приналежності цієї геральдичної підвіски та причини потрапляння її на територію Волині. Аналізуються особливості зображення на вірчому знакові різновидностей тризуба, що мали застосування в Київській Русі у перші десятиліття ХІ ст.

Знак має трапецієподібну форму з обоюстороннім, злегка загостреним овальним закінченням. Виготовлений він з якісної бронзи способом лиття і з гравіюванням. Вушко для шнурка або ж ланцюжка для його носіння було пошкоджено, якщо зважати на рівень окису на зламі, ще в давнину. Розмір знахідки становив 38 мм на 24 мм, нижня частина цього знаку на 1,5 мм ширша, а вага - 23 грами. У цілому, якщо врахувати відламане вушко, довжина його в первинному вигляді могла складати 42 мм. Автори увагу звертають на важливість теми, яка дотична до питань державності і державного управління. Важливість її у тому, що вона сприяє вивченню і розумінню становлення інститутів і символів влади.

Також представлено вірчий знак як певну символіку князівського періоду в історії України. Показано в ілюстраціях обидві сторони знака із зображеннями, а також подано реконструкцію спрямовану на розуміння його використання. Лицева сторона вірчого княжого знаку ХІ століття, знайденого біля с. Іванівка Горохівського району представлена тризубом, який був державним символом. Зроблено аналіз і порівняння з іншими подібними символами і атрибутами влади.

Для проведення дослідження про вірчі знаки і тризуби використано значну кількість відповідної літератури, яка вказує на важливість теми, а також на те, що поширення влади князів було пов'язано з певним рівнем довіри до того, кому давався такий знак, чому і називають його вірчий.

У статті автори ставлять дискусійне питання: Якому князеві належав вірчий знак? За характеристиками зображення тризуба автори цього матеріалу висловлюють гіпотезу, що це може бути один з різновидів княжого символа сина Ярослава Святославовича - князя Всеволода Ярославовича в той період, коли він сам мав лише статус удільного князя.

Важливо, що поширення вірчих знаків у різних князівствах і землях, використання їх, показує процес державотворення і формування впливу центральної князівської влади і одночасно наділення владою представників на місцях, особливо у прикордонних зонах, митницях, сторожових залагах.

Отже, стаття вводить у науковий обіг унікальний предмет князівської доби, виявлений нещодавно в нашому краї.

Ключові слова: тризуб, державотворення, Київська Русь, Волинь, князь, вірчий знак, сторожова залага.

